

KALTĖS INSTITUTAS BAUDŽIAMOJOJE KASACIJOJE

Jonas Prapiestis, Darius Prapiestis
DOI: <http://dx.doi.org/10.7220/2029-4239.14.3>

Straipsnyje analizuojama kaltės samprata ir jos reikšmė, kaltės instituto probleminiai aspektai bei kaltės rūšių atribojimo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje klausimai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI

Baudžiamoji teisė, kaltės institutas, kaltės rūšys, baudžiamoji kasacija.

ĮVADAS

Šiuolaikinės demokratinės teisinės valstybės baudžiamajoje teisėje įtvirtinta, kad kaltė yra būtinas kiekvieno asmens, padariusio nusikalstamą veiką, baudžiamosios atsakomybės subjektyvusis pagrindas. Kartu kaltės institutas svarbus sprendžiant kaltininko atsakomybės diferencijavimo, bausmės individualizavimo ir kt. klausimus. Deja, teismų praktikoje neretai daromos klaidos baudžiamosiose bylose atskleidžiant kaltės turinį, nustatant kaltės formą, rūšį ir t. t. Netinkamas kaltės instituto nuostatų taikymas baudžiamosiose bylose ne tik sukelia reikšmingų neigiamų teisinių padarinių kaltininkams, bet ir pažeidžia pasitikėjimą teismais, kenkia jų autoritetui. Todėl svarbu nustatyti, kas lemia tokią situaciją.

Nustatant trūkumų ir klaidų taikant kaltės institutą baudžiamosiose bylose priežastis, ypač svarbi teismų praktikos nagrinėjama tema analizė. Kartu būtinas ir atitinkamų baudžiamajo įstatymo normų tyrimas.

Kasacinės instancijos teismo baudžiamųjų bylų praktikos, atspindinčios skirtingas atskirų kaltės instituto nuostatų supratimo, vertinimo ir taikymo tendencijas, analizė nuo Lietuvos Respublikos baudžiamajo kodekso įsigaliojimo (2003 m. gegužės 1 d.) parodė, kad pasitaikantys trūkumai ir klaidos, be kita ko, yra susiję ir su nevisišku neatsargios kaltės turinio atskleidimu Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. Antai intelektinis neatsargios kaltės elementas aprašant nusikalstamą nerūpestingumą iš viso nenurodomas ar apibūdinamas iš dalies aprašant nusikalstamą nerūpestingumą (16 straipsnio 2, 3 dalys). Turėtų būti išplėstas ir

nusikalstamo nerūpestingumo subjektyviojo ir objektyviojo kriterijų taikymas nustatant abi neatsargumo rūšis.

Nagrinėjamos temos aktualumą patvirtina ir tai, kad kaltės formų, rūšių turinio išaiškinimo, jų atribojimo ir pan. klausimai ne kartą buvo nagrinėjami Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinėse sesijose.

1. Kaltės samprata, reikšmė

Lietuvos baudžiamosios justicijos istorija neatsiejama nuo kaltos atsakomybės principo. Jau pirmuosiuose rašytiniuose teisės šaltiniuose įtvirtintos baudžiamosios teisės normos labiausiai pabrėžia nusikaltimo požymių aprašymo, kaltės nustatymo ir bausmės parinkimo svarbą. Nusikaltimo ir bausmės klausimus sprendė teismas. Kadangi nusikaltimą ir bausmę siejo tik kaltės ryšys, teismui pakako padarytą veiką palyginti su aprašytu nusikaltimu ir, įsitikinus teisią kaltumu, pritaikyti bausmę (Pamedės teisyne, 1340 m.). Taigi mokslininkai kaltės nustatymo bylų procese svarbą išvėlgė jau analizuodami minėtąjį (dar vadinamą Prūsų) teisinį¹. Pirmojo Lietuvos Statuto (1629 m.) pirmajame skyriuje („Apie valdovo asmenį“) buvo imperatyviai nustatyta, kad „neturi niekas už kitą kentėti, bet kiekvienas pats už save, <...> niekas kitas neturi būti baudžiamas ir nuteisiamas, tik tai tas, kuris kaltas, <...> teisme neįkaltinus neturi būti baudžiamas“ (7 straipsnis)². Šaltiniuose, pateikiančiuose žinių apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės taikymą, nurodoma, kad „geriau atleisti nusikaltusiems, negu nubausti nekaltuosius; valstybei svarbu, kad kaltieji būtų pliekiami“³.

Kaltės principu rėmėsi ir 1919 m. Lietuvos Baudžiamasis statutai⁴. Šiame įstatyme, kaip įvardijo to meto baudžiamosios teisės mokslo atstovai, kaltės institutas ir kaltės formų apibrėžimas „yra paveikslingas ir nė kiek ne prastesnis už užsienio Statutų apibrėžimus“⁵.

Kanonų teisėje kaltės institutas turi iš esmės tokią pat reikšmę, kaip ir pasaulietinėje. Kanonų teisės kodekso VI knygos („Sankcijos bažnyčioje“) I dalyje („Apie nusikaltimus ir bausmes bendrai“) nustatyta, kad atsakomybė neatsiejama nuo kaltės, kaltė suprantama kaip tyčios ir neatsargumo forma bei yra siejama su kaltininko (baudžiamųjų sankcijų subjekto) pakaltinamumu ir atitinkamu minimu subjekto amžiumi, kaltės kontekste pripažįstamos aplinkybės, šalinančios baudžiamąją atsakomybę ir t. t. (1321–1329 kanonai)⁶.

Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – ir BK, Baudžiamasis kodeksas) įtvirtinta, kad asmuo pagal baudžiamąjį įstatymą atsako tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo galima buvo reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio (BK 2 straipsnio 3 dalis). Šiomis įstatymo nuostatomis mūsų šalies teisinėje sistemoje įtvirtintas iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – ir

¹ ANDRIULIS, V.; MAKSIMAITIS, M.; PAKALNIŠKIS, V.; PEČKAITIS, J. S.; ŠENAVIČIUS, A. Lietuvos teisės istorija. Vilnius: Justitia, 2002, p. 45.

² Pirmasis Lietuvos Statutas. Vilnius: Arlora, 2014, p. 45.

³ ROIZIJUS, P. Lietuvos sprendimai (1563 m.). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 100.

⁴ Baudžiamasis Statutas su papildomais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais. Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1934.

⁵ STANKEVIČIUS, V. Baudžiamoji teisė. Paskaitos. Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1925, p. 53.

⁶ Kanonų teisės kodeksas. *Codex Iuris Canonici*. Vilnius: UAB „Katalikų pasaulio leidiniai“, 2012, p. 667–675.

Konstitucija) kylantis kaltės (subjektyvaus kaltinimo) principas (Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalis), eliminuojantis objektyvų kaltinimą, t. y. patraukimą baudžiamajon atsakomybėn už padarinius, kurie atsirado be įtariamojo (kaltinamojo) asmens kaltės. Minėtomis baudžiamojo įstatymo nuostatomis taip pat pabrėžiama, kad kaltės institutas neatskiriamas nuo subjekto (kaltininko), nusikalstamos veikos darymo metu sugebančio suvokti savo elgesį, suderinti jį su įstatymų reikalavimais ir nekonfliktuoti su baudžiamuoju įstatymu. Taigi pagal BK gali atsakyti tik sąmoningas, valingas (pakaltinamas) asmuo, kaltai sukėlęs BK numatytus padarinius. Kartu tai reiškia, kad kaltininko kaltė baudžiamojoje teisėje nėra preziumuojama, o turi būti nustatoma dėl kiekvienos nusikalstamos veikos. Nurodyti imperatyvai suderinami su šiuolaikinės demokratinės teisinės valstybės principo nuostatomis ir yra esminiai baudžiamosios justicijos veiklos kriterijai.

Kaltės sampratos baudžiamasis įstatymas tiesiogiai nepateikia. Tačiau BK 15 ir 16 straipsniuose, įtvirtinančiuose kaltės formas ir rūšis, apibūdinami kiekvienai kaltei – vientisam psichiniam procesui, santykiui su daroma veika ir jos padariniais – būtini, neatskiriamai kartu egzistuojantys ir vienas kitą lemiantys intelektinis bei valinis elementai, taip pat nurodomi visi galimi (įstatyme, praktikoje) šių elementų turinio ir tarpusavio santykio variantai, sudarantys (suformuojantys) kaltės formas ir šių formų rūšis.

Plačiausiai intelektinis kaltės elementas aprašytas išdėstant BK nusikalstamų veikų, įtvirtintų materialiosiomis sudėtimis (BK 15 straipsnio 2, 3 dalys), tyčios sampratą, – kaltininko suvokimą pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio bei numatymą galimybės, kad dėl jo veikos (veikimo, neveikimo) gali atsirasti BK numatyti padariniai. Jei, kaltininko nuomone, tokių padarinių atsiradimo tikimybė didelė, arba kitais atvejais jie gali būti suvokiami kaip neišvengiami, teismų praktikoje tai paprastai pripažįstama būtent tiesioginės tyčios požymiu. Tokiu atveju numatymas, kad dėl tokios veikos (veikimo, neveikimo) gali kilti BK numatyti padariniai, kartu reiškia ir kaltininko suvokimą, jog galimi padariniai – tai žala svarbiausioms įstatymo saugomoms vertybėms, žmonėms, visuomenei, valstybei.

Apibūdinant veikų, aprašytų formaliosiomis sudėtimis, tyčią intelektinis jos elementas išreiškiamas tik pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio suvokimu. Iš baudžiamųjų bylų dėl tyčinių nusikalstamų veikų medžiagos matyti, kad BK 15 straipsnio formuluotė „suvokė pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį“ iš esmės reiškia kaltininko supratimą, jog jo veika (veikimas, neveikimas) nukreipta į įstatymų saugomas vertybes ir gali sukelti toms vertybėms atitinkamo pobūdžio žalą, t. y. BK numatytų padarinių, ir kad nusikalstamos veikos darymo metu nėra aplinkybių, galinčių sutrukdyti įgyvendinti pavojingą sumanymą. Asmuo, suvokdamas savo veikos pavojingumą, kartu supranta ir jos neteisėtumą, draudžiamumą.

Valinis tyčinės kaltės elementas BK 15 straipsnyje apibūdinamas trejopai. Skirtumas nulemia tyčios rūšis ir veikos, kurios tyčinė kaltė konstatuojama, sudėties ypatumai (formalioji ar materialioji sudėtis). Veikų, aprašytų formaliąja sudėtimi, valinis tiesioginės tyčios elementas, pagal BK 15 straipsnio 2 dalies 1 punktą, pasireiškia tuo, kad kaltininko valia sutelkta į pavojingos veikos padarymą. Psichinis santykis su nusikalstamos veikos padariniais įstatyme nenurodomas. Apibūdinant tiesioginę veikų, aprašytų materialiosiomis sudėtimis, tyčią valinis elementas reiškia, kad kaltininko valios pastangomis ne tik padaryta numatyta veika, bet ir siekta BK numatytų nusikalstamų padarinių. Netiesioginės tyčios atvejais valinis kaltės elementas reiškia, kad kaltininkas nenorėjo BK numatytų padarinių, jiems buvo abejingas, bet nieko nedarė, kad jų išvengtų. Vadinasi, netiesioginės tyčios atveju kaltininkas sąmoningai leidžia padariniams atsirasti.

Remiantis baudžiamųjų bylų dėl tyčinių nusikalstamų veikų medžiaga darytina išvada, kad tokių veikų kaltininkams būdingas neigiamas, nepalankus, pasipūtėliškas ir pan. požiūris į baudžiamuoju įstatymu saugomas vertybes. Tai atskleidžia ne tik teisinę, bet ir socialinę kaltės esmę.

Neatsargi kaltė baudžiamajame įstatyme (BK 16 straipsnis) apibūdinama daug siauriau negu tyčia. Abiejų neatsargumo rūšių – nusikalstamo nerūpestingumo ir nusikalstamo pasitikėjimo – intelektinis elementas apibūdinamas tik iš dalies, nes kaltininko psichinis santykis su veika įstatyme neminimas, o santykis su padariniais nurodomas tik aptariant nusikalstamo pasitikėjimo sampratą. Nors įstatyme valinio elemento formuluotė „gali atsirasti šiame kodekse numatyti padariniai“ įtvirtinta apibūdinant ir tyčią, ir nusikalstamą pasitikėjimą, tačiau šios formuluotės turinys kalbant apie minėtas kaltės rūšis nėra tapatus. Nusikalstamo pasitikėjimo atvejais, kaip rodo bylų medžiaga, numatoma labai abstrakti žalingų padarinių galimybė. Kaltininkas suvokia, kad jo veika apskritai yra pavojinga, rizikinga ir gali sukelti BK numatytų padarinių, tačiau veikos darymo metu yra sąlygos ir aplinkybės, dėl kurių nusikalstamų padarinių, kaltininko įsitikinimu, nekils.

Analizuojant nusikalstamai neatsargios kaltės turinį matyti, jog aplinkybė, kad kaltininkas nesuvokia savo veikos pavojingumo, rizikingumo, nenumato veikos padarinių kilimo realios ar abstrakčios galimybės, nelemia jo psichinio santykio su daroma veika nebuvimo. Baudžiamųjų bylų medžiagos analizė šiame straipsnyje nagrinėjamos temos kontekste leidžia tvirtinti, kad tokios situacijos rodo kaltininko nepagarbą, abejingumą įstatymų ir kt. teisės aktų nuostatoms, nepakankamą apdairumą ar atidumą kitų asmenų teisėtiems interesams ir laisvėms, bendro būvio taisyklėms ir t. t.

Taigi kaltės turinį formuoja nusikalstamą veiką darančio asmens požiūris į kitiems žmonėms, visuomenei, valstybei svarbiausias konstitucines vertybes, saugomas pačiomis griežčiausiomis baudžiamosios teisinės prievartos priemonėmis. Ši informacija svarbi ne tik konstatuojant kaltę – būtiną subjektyvųjį baudžiamosios atsakomybės pagrindą, bet ir apibūdinant kaltininko asmenybę, jos pavojingumą žmonėms, visuomenei, valstybei, taip pat atskleidžiant nusikalstamų veikų priežastis ir pan. Vadinasi, kaltė yra ne tik teisinis, bet ir socialinis reiškinys.

Kaltę suprantant kaip kaltininko psichinį santykį su jo daromu nusikaltimu ar baudžiamuoju nusižengimu, t. y. kaip jo (kaltininko) bendros intelektinės ir valinės veiklos atitinkamą rezultatą, objektyviai nustatomi ir būtinieji kiekvieno nusikalstamos veikos subjekto požymiai: pakaltinamumas, amžius, nuo kurio galima baudžiamoji atsakomybė. Būtent šios savybės suteikia žmogui galimybę teisingai suprasti ne tik faktinę, bet ir socialinę jo elgesio (taip pat ir nusikalstamo) esmę bei reikšmę, suvokti įstatymuose nustatytus draudimus ar leidimus, skatinančius atitinkamai elgtis ir priėmus atitinkamus sprendimus derinti savo veiką (veikimą, neveikimą) su įstatymų nuostatomis taip, kad ji nesukeltų konflikto su BK bei kitais įstatymais ir teisės aktais. Jei sąmoningas, valingas asmuo, turėdamas galimybių suvokti savo elgesį, suprasti įvairių faktorių, aplinkybių poveikį bei turėdamas valios laisvę, pažeidžia BK, valstybei atsiranda ne tik teisinis, bet ir socialinis etinis pagrindas tokį asmenį pasmerkti ir bausti.

Taigi kaltės institutą baudžiamojoje teisėje įtvirtinančių nuostatų turinys, esmė, paskirtis, teismų baudžiamosios jurisprudencijos analizė kaltės instituto taikymo aspektu sudaro pagrindą tvirtinti, kad kaltė – tai valstybės smerkiamas ir baudžiamas vientisas kaltininko psichinis santykis (tyčios ar neatsargumo forma) su daromu nusikaltimu ar baudžiamuoju nusižengimu. Kartu kaltė yra ir socialinis reiškinys, nes atskleidžia kaltininko požiūrį į

konstitucinius žmogaus, visuomenės, valstybės gėrius, saugomus baudžiamosiomis teisinėmis priemonėmis. Kaltė baudžiamojoje teisėje siejasi su bendraisiais kiekvienos nusikalstamos veikos subjekto (fizinio asmens) amžiaus, pakaltinamumo požymiais ir pagrindžia valstybės teisę bei pareigą (ne tik teisine, bet ir socialine etine prasme) pasmerkti ir bausti asmenis, kaltai pažeidusius baudžiamajame įstatyme įtvirtintus draudimus.

Kaltė, būdama subjektyvi kategorija (vidinis, psichinis kiekvienos nusikalstamos veikos požymis), kartu yra objektyvus, realiai egzistuojantis reiškinys, todėl gali ir turi būti nustatyta, įvertinta ir užfiksuota kiekvienoje baudžiamojoje byloje. Tikrovėje kaltė pasireiškia darant konkretų nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą. Pagal įstatymą, nusikalstama veika – tai visuma objektyvių požymių, sudarančių atitinkamas sudėtis, įtvirtintas BK specialiosios dalies straipsniuose dispozicijose. Kaltininko psichinis santykis įgauna baudžiamąją teisinę reikšmę konkrečia kaltės forma kaltininkui pradėjus veiką (veikimą, neveikimą). Taigi kaltė atsiranda prasidėjus nusikalstamai veikai ir baigiasi pasibaigus tokiam veikimui ar neveikimui (veikų, apibūdintų formaliomis sudėtimis, atveju) arba atsiradus BK numatytiems padariniams (veikų, apibūdintų materialiosiomis sudėtimis, atveju). Todėl konkretaus nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo konkrečios kaltės turinį visada apibrėžia to nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėties požymių visuma. Konstatuojant kaltę ir inkriminuojant kaltininkui konkrečią veiką turi būti nustatytas kaltininko psichinis (intelektinis ir valinis) santykis su kiekvienu sudėties požymiu ir jų visuma.

Sistemiškai aiškinant Baudžiamojo kodekso kaip vientiso baudžiamojo įstatymo normas ir nuostatas, įtvirtinančias kaltės institutą, analizuojant baudžiamosios teisės doktriną bei atitinkamą teismų jurisprudenciją, atsiskleidžia įvairiapusė kaltės reikšmė baudžiamojoje justicijoje. Pirmiausia pabrėžtina, kad kaltė – būtina sudėtinė subjektyvioji (vidinė, psichinė) baudžiamosios atsakomybės pagrindų dalis, kartu tai yra subjektyvi riba, atskirianti nusikalstamą elgesį nuo nenusikalstamo. Kaltės forma yra vienas iš kriterijų klasifikuojant nusikalstamas veikas (BK 12 straipsnis); ji lemia objektyviaisiais požymiais sutampančių veikų (pvz., BK 129, 132 straipsniai) kvalifikavimą ir atsakomybės diferencijavimą. Tyčinė kaltė yra vienas iš esminių kriterijų nustatant amžiaus, nuo kurio galima baudžiamoji atsakomybė, ribą (BK 13 straipsnis), skiriant nusikalstamos veikos stadijas (BK 21, 22 straipsniai), kriminalizuojant atskiras nusikalstamos veikos formas (BK 24 straipsnio 1 dalis) ir pan. Be minėtos kaltės reikšmės, pagrindžiant baudžiamąją atsakomybę bei ją diferencijuojant, pabrėžtina ir kaltės formų, rūšių svarba individualizuojant atsakomybę, bausmę (BK 54 straipsnio 2 dalies 2 punktas). Į kaltės formas atsižvelgiama sprendžiant amnestijų, malonės klausimus.

Kaltė, jos formos, rūšies turinys yra svarbi informacija sprendžiant apie padarytosios veikos pavojingumo laipsnį, kaltininko asmenybę. Be šių duomenų bausmės kaltininkui individualizavimo principas negali būti tinkamai įgyvendinamas.

Kaltės forma turi tiesioginę reikšmę nustatant nuteistajam paskirtos bausmės vykdymo vietą, tvarką, sąlygas. Nuteistieji laisvės atėmimo bausme už neatsargius nusikaltimus bausmę atlieka iš esmės lengvesnėmis sąlygomis, nei nuteistieji tokia pat bausme už tyčinius nusikaltimus (Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 71–91 ir kt. straipsniai).

Taigi pagrįstai tvirtinama, kad kaltės instituto reikšmė, mokymas apie kaltinimą, šio mokymo lygis „yra tarsi baudžiamosios teisės barometras <...> geriausias tokio mokymo

kultūrinio lygio rodiklis⁷. Tai Europoje buvo suprasta jau XIX amžiuje. Iš esmės tokią pat reikšmę kaltės institutas turi daugumos Europos valstybių baudžiamojoje justicijoje⁸.

2. Kaltės instituto problemos

Analizuojant kaltės instituto nuostatų, įtvirtintų BK 2 straipsnio 3 dalyje, 11, 14–16 straipsniuose, 21, 22, 24, 26 straipsnių pirmose dalyse, 54 straipsnio 2 dalies 2 punkte ir kt., suvokimą, interpretavimą ir taikymą šalies teismų baudžiamojoje praktikoje⁹, galima nurodyti teisinės situacijas, kurios gali būti vertinamos kaip neteisingas ar neišsamus (dalinis) atitinkamų baudžiamojo įstatymo nuostatų supratimas. Tai lėmė netinkamą jų taikymą praktikoje. Kartu išdėstoma kasacinės instancijos teismo pozicija probleminiais kaltės instituto klausimais.

Gana dažnai teismų sprendimuose neatskleidžiamas kaltininko tyčios turinys, nepateikiama aiškių, nedviprasmiškai suformuluotų išvadų apie kaltės rūšį ar net formą¹⁰. Tai lemia ir, tiesą sakant, retesnes, tačiau BK 14 straipsniui, 11 straipsnio 2 daliai ir kitiems minėto kodekso straipsniams aiškiai prieštaraujantis išvadas, kad veika pasižymi ir tyčia (dažniausiai – kaltininko elgesys), ir neatsargumu (kaltininko sukeltų padarinių atžvilgiu). Taigi konstatuojama, kad ta pati veika (nusikaltimas ar nusižengimas) padaroma mišriąja, baudžiamajame įstatyme nenumatyta kaltės forma. Tokia kaltės „forma“ žinoma baudžiamosios teisės teorijoje, bet baudžiamajame įstatyme, kaip minėta, nėra įtvirtinta, vadinasi, atmetama¹¹. Pagal BK, ta pati kaltininko veika negali apimti skirtingų kaltės formų ar rūšių arba įstatyme nenumatytos kaltės formos. Taigi tiriant kiekvieną nusikalstamą veiką turi būti konstatuojama konkreti kaltės forma – tyčia ar neatsargumas – viso nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo,

⁷ ФЕЛЬДТШЕЙН, Т. С. Природа умысла. М., 1898, p. 2.

⁸ Žr., pvz.: BOULOC, B. Droit pénal général. Daloz, 23e édition, Paris, France, 2013, p. 239–265; PIN, X. Droit pénal général. 7e édition. Éditions Daloz, 2015, Paris, p. 173–197; Полный курс уголовного права. В 5 т. Под ред. докт. юрид. наук, проф. А. И. Коробеева. Т I: Преступление и наказание. СПб.: Издательство Р. Асланова „Юридический центр Пресс“, 2008, p. 438–498; WARYLEWSKI, J. Prawo karne. Część ogólna. 6 wydanie. Wolters Kluwer SA, Dział Praw Autorskich, Warszawa, 2015.

⁹ Rengiant šį straipsnį analizuota ir apžvelgta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus kasacinė praktika kaltės instituto taikymo problematikos kontekste nuo Baudžiamojo kodekso įsigaliojimo (2003 m. gegužės 1 d.). Buvo analizuojamos įvairių baudžiamųjų bylų nutartys, kuriose atsispindi skirtingas atskirų kaltės nuostatų supratimas, vertinimas, taikymas pirmosios bei apeliacinės instancijos teismuose ir, suprantama, suformuota kasacinės instancijos pozicija ginčytiniais klausimais. Taip pat analizuotos nutartys, kuriose kaltės klausimai buvo iš esmės kasacinių skundų, atsiliepimų į kasacinius skundus pagrindinių argumentų dalykas. Tyrimo objektu tapo apie 200 kasacinių nutarčių, o tyrimo rezultatai reikiamais atvejais šiame straipsnyje pateikiami apibendrinimų, išvadų forma, todėl straipsnio tekste nuorodos į konkrečias bylas bus pateikiamos tik pačiais „ryškiausiais“ atvejais.

¹⁰ Žr., pvz.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-321/2009; Nr. 2K-179/2012; Nr. 2K-383-895/2015.

¹¹ Anksčiau galiojusiam baudžiamajame įstatyme mišrioji kaltės forma buvo įtvirtinta atskirų nusikalstamų veikų sudėtyse, pvz., 1960 m. Baudžiamojo kodekso 111 straipsnio 2 dalyje buvo nustatyta baudžiamoji atsakomybė už tyčinį sunkų kūno sužalojimą, sukėlusį nukentėjusiojo mirtį (1984 m. vasario 19 d. redakcija). Teisės doktrinoje ir teismų praktikoje buvo įprasta, kad „tyčinis sunkus kūno sužalojimas, sukėlusį nukentėjusiojo mirtį, bus tada, kai dėl tyčia (tiesiogine ar netiesiogine) padaryto sužalojimo nukentėjusysis miršta ir šios pasekmės atžvilgiu yra kaltė dėl neatsargumo“ (Lietuvos TSR baudžiamojo kodekso komentaras. Sudaryt. V. Pavilonis. Vilnius: Mintis, 1989, p. 206).

o ne atskirų jo elementų, atžvilgiu. Minėta ir tai, kad BK 15 ir 16 straipsnių nuostatos reikalauja nustatyti ne tik kaltės formą, bet ir konkrečią rūšį.

Iš teismų praktikos matyti, kad ryškiausių „mišriosios“ kaltės konstatavimo pavyzdžių pasitaiko nužudymų (BK 129 straipsnis) bylose, kuriose to paties kaltininko, neretai vienu smūgiu į nukentėjusiojo galvą, sukeltas gyvybės atėmimas kvalifikuojamas pagal BK 135 (sunkus sveikatos sutrikdymas) straipsnio 1 dalį ir 132 (neatsargus gyvybės atėmimas) straipsnio 1 dalį, kaip nusikalstamų veikų sutaptis.

Kasacinė instancija ne kartą tokio pobūdžio bylose konstatavo, kad veika gali būti kvalifikuojama pagal BK 135 ir 132 straipsniuose numatytų normų sutaptį tik tada, kai kaltininko veiksmais padaromas sunkus sveikatos sutrikdymas, tačiau mirtį sukelia kiti veiksmai¹².

Pabrėžtina, kad tyčinį sunkų sveikatos sutrikdymą baudžiamajame įstatyme (BK 135 straipsnyje) apibūdina materialioji sudėtis, nes būtinas jos požymis yra ir nusikalstami padariniai – sunkus sveikatos sutrikdymas, pasireiškęs BK 135 straipsnio 1 dalyje numatytomis formomis. Iš BK 15, 16 straipsnių nuostatų darytina išvada, kad tyčinė (ar neatsargi) kaltė sunkaus sveikatos sutrikdymo atvejais – tai vientisas psichinis santykis (intelektinio ir valinio procesų visuma) su daroma veika ir tos veikos padariniais. Todėl, pagal minėtų straipsnių nuostatas, būtina išsiaiškinti visus kaltininko psichinio santykio (intelektinio ir valinio) su jo daromais veiksmais nukentėjusiojo atžvilgiu ir tų veiksmų padariniais turinio elementus, t. y. išsiaiškinti, kaip kaltininko sąmonėje atsispindėjo (buvo jo suvokti) visi BK 135 straipsnio 1 dalyje įtvirtintų sudėčių požymiai ir kokia buvo kaltininko valia (pastangos) nusikalstamiems padariniams atsirasti. Tik remiantis tokios informacijos visuma įmanoma konstatuoti kaltininko veikoje kaltę, jos formą ir rūšį. Fragmentiškas, t. y. tik atskirų psichinio santykio su daromu nusikaltimu elementų konstatavimas teismų sprendimuose, pavyzdžiui, kad kaltininkas suduodamas smūgį nukentėjusiajam veikė tyčia, arba kad nėra duomenų, jog kaltininkas siekė nukentėjusįjį sunkiai sužaloti, nėra pakankamas pagrindas padaryti išvadą apie kaltininko kaltės formą, rūšį¹³, t. y. jog kaltininkas veikė tyčia ar neatsargiai. Taigi atskiram kaltininko psichinio santykio su daromu nusikaltimu ar baudžiamuoju nusižengimu elementui negali būti suteikiama visos kaltės formos reikšmė.

Kita vertus, minimo pobūdžio baudžiamosiose bylose pripažįstant, jog kaltininkas, suduodamas smūgį (smūgius) nukentėjusiajam į galvą (ar į kitas gyvybiškai pažeidžiamas žmogaus kūno vietas), suprato savo veiksmų pavojingumą ir numatė, kad dėl tokių veiksmų gali kilti realią grėsmę gyvybei keliančių sveikatos sutrikdymų, toliau nelogiška būtų tvirtinti, jog kaltininkas nenumatė nukentėjusiojo mirties. Kasacinės instancijos teismo plenarinės sesijos 2009 m. spalio 20 d. nutartyje ir kitose nutartyse taip pat pabrėžta, jog kaltininkas, numatydamas, kad jo veikos padariniai gali būti sunkus suluošinimas (sužalojimas) arba jo sukeltos komplikacijos bei jų pasekmės, ir siekdamas ar sąmoningai leisdamas tokiems padariniams atsirasti, supranta savo veikos pavojingumą kito žmogaus gyvybei, numato, jog nukentėjusysis gali nuo padaryto sužalojimo mirti. Sunkaus sveikatos sutrikdymo pobūdis, kaltininkui numatant tokio sunkaus sveikatos sutrikdymo galimybę ir sąmoningai leidžiant

¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-428/2013, Nr. 2K-480/2013.

¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-558/2005.

tokiems padariniams atsirasti, pašalina galimybę nesuvokti veikos pavojingumo žmogaus gyvybei¹⁴.

Teismų praktikoje problemų kelia ir neatsargios kaltės konstatavimas bei pagrindimas.

Baudžiamajame įstatyme neatsargios nusikalstamos veikos paprastai aprašomos materialiosiomis sudėtimis, todėl veikos objektyvioji pusė išdėstoma tiesiogiai nurodant, jog būtini sudėties požymiai yra veika ir jos padariniai. Vadinasi, logiška, nors tiesiogiai įstatyme ir nenurodyta, kad kitas būtinas objektyvusis požymis yra priežastinis veikos ir jos sukeltų padarinių ryšys. Taigi atskleidžiant neatsargios kaltės turinį kaltininko psichinis santykis su nusikalstama veika turi būti apibūdintas tokia apimtimi, kurią nustato veikos sudėtyje plačiai aprašyta objektyvioji pusė: veika, padariniai, priežastinis ryšys. Tačiau beveik tik kas antroje baudžiamojoje byloje dėl veikų, BK aprašytų materialiosiomis sudėtimis, yra aiškios, konkrečios informacijos apie priežastinio ryšio suvokimą ar nesuvokimą, taip pat ir apie kaltininko galėjimą ir privalėjimą tai padaryti¹⁵.

Sistemiškai aiškinant baudžiamojo įstatymo nuostatas, įtvirtinančias kaltės institutą BK bendrojoje dalyje, ir šių bendrųjų kaltės, jos formų, rūšių sampratos nuostatų konkretizavimą BK specialiojoje dalyje išdėstytose nusikalstamų veikų sudėtyse, darytina išvada, kad nusikalstamų veikų, aprašytų materialiosiomis sudėtimis, kaltė prasideda nuo kaltininko veikos pradžios ir tęsiasi iki veikos padarinių atsiradimo¹⁶.

Kartu pabrėžtina, kad baudžiamajame įstatyme (BK 16 straipsnio 2 ir 3 dalyse) apibūdinant neatsargių nusikaltimų ar baudžiamųjų nusižengimų kaltės turinį, tiesiogiai nėra nurodytas abiem neatsargumo rūšims būdingas kaltininko psichinis santykis su daroma veika (veikimu, neveikimu). Kaltininko psichinis santykis su veikos padariniiais (veikos padarinių atsiradimo galimybės numatymas) apibūdintas atskleidžiant tik nusikalstamo pasitikėjimo požymius. Toks, kaip minėta, nevisiškas neatsargios kaltės intelektualinio elemento apibūdinimas neatleidžia baudžiamosios justicijos institucijų, kaltinančių ir pagrindžiančių kaltininko kaltę, nuo pareigos kiekvienoje baudžiamojoje byloje išsamiai atskleisti visą kaltininko psichinį santykį (kaltės turinį) su jo daroma veika ir jos padariniiais. Apie tokios įstatymų nuostatos įgyvendinimo galimybes ir svarbą kiekvienoje baudžiamojoje byloje čia jau minėta.

Baudžiamojoje justicijoje nėra retos ir baudžiamosios bylos dėl neatsargių nusikalstamų veikų, kurias nagrinėjant neįgyvendinami ir BK 16 straipsnio bei 54 straipsnio 2 dalies 2 punkto reikalavimai kiekvienoje baudžiamojoje byloje konstatuoti konkrečią neatsargios kaltės rūšį¹⁷.

Neatsargumo esmė, neatsargios kaltės rūšių intelektualinio elemento siauresnis (nepilnas) apibūdinimas įstatyme savaime reikalauja papildomų baudžiamosios atsakomybės už neatsargias nusikalstamas veikas taikymo teisėtumo garantijų. Tokia garantija yra ir

¹⁴ Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2009 m. spalio 20 d. nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-247/2009; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamosiose bylose Nr. 2K-815/2007, Nr. 2K-428/2013, Nr. 2K-480/2013.

¹⁵ Panašią teismų praktikos situaciją (žr.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-224/2009, Nr. 2K-386/2012) matome apibūdinant kaltininko kaltės turinį ir tyčinėse veikose, aprašytose materialiosiomis sudėtimis.

¹⁶ Pabrėžtina, kad nusikalstamų veikų, aprašytų BK materialiosiomis sudėtimis, kaltės turinys apimties (pradžios, pabaigos) aspektu iš esmės toks pat ir neatsargių, ir tyčinių veikų atvejais. Tuo tarpu tyčinių veikų, aprašytų formaliosiomis sudėtimis, atvejais kaltė apima tik kaltininko veiką.

¹⁷ Žr., pvz.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamosiose bylose Nr. 2K-237/2009, Nr. 2K-368-511/2015.

baudžiamajame įstatyme įtvirtinta nusikalstamo nerūpestingumo kriterijų visuma: subjektyvusis (galimybių) ir objektyvusis (norminis arba pareigos) kriterijai, kurie BK 16 straipsnio 3 dalyje išreikšti formuluote „galėjo ir turėjo tai (padarinius) numatyti“. Objektyvusis nusikalstamo nerūpestingumo kriterijus reiškia kaltininko pareigą numatyti savo veikos nusikalstamų padarinių galimybę. Tokia pareiga kyla iš įstatymo arba iš kaltininko pareiginio, tarnybinio statuso ar profesinių funkcijų, visiems suprantamų bendrojo būvio taisyklių ir pan. Konstatuojant objektyvųjį nusikalstamo nerūpestingumo kriterijų paprastai turi būti nurodomas konkretus teisės aktas, kuriame įtvirtintos atitinkamos kaltininko pareigos ir kurių nevykdydamas jis sukėlė žalingų padarinių. Kartu byloje turi būti pagrindžiama kaltininko galimybė (subjektyvusis kriterijus) veikos darymo metu numatyti galimus savo veikos padarinius. Minimos kaltininko galimybės paprastai siejamos su jo asmeninėmis, individualiomis savybėmis, kurios, atsižvelgiant į konkrečios veikos pobūdį, gali būti išsilavinimas, fiziniai duomenys, gyvenimo patirtis ir pan. Kaltininko galimybės numatyti veikos padarinius gali būti susijusios su vietos, laiko, situacijos ypatybėmis ir kitomis aplinkybėmis, kuriomis daroma veika. Pagrindžiant nusikalstamą nerūpestingumą pagal įstatymą turi būti konstatuota abiejų nurodytų kriterijų visuma. Tačiau šis reikalavimas įgyvendinamas ne visuose baigiamuosiuose teismo aktuose, kuriuose buvo konstatuotas nusikalstamas nerūpestingumas.

Siauresnis neatsargios kaltės (palyginti su tyčia) apibūdinimas įstatyme, siekis išvengti objektyvaus kaltinimo elementų taikant atsakomybę už neatsargias nusikalstamas veikas, būtinumas užtikrinti konstitucines asmens neliečiamybės garantijas ir pan. suponuoja išvadą, kad remiantis subjektyviuoju ir objektyviuoju kriterijais nusikalstamo nerūpestingumo atvejais turi būti konstatuojama kaltininko galimybė ir pareiga suprasti savo daromos veikos pavojingumą, rizikingumą. Analogiškai minėtais subjektyviuoju ir objektyviuoju kriterijais turi būti remiamasi pagrindžiant nusikalstamo pasitikėjimo intelektualinio bei valinio elementų buvimą, t. y. turi būti nustatyta, kad kaltininkas galėjo ir privalejo suprasti savo veikos pavojingumą, rizikingumą, bei atsakingai, o ne lengvabūdiškai įvertinti konkrečių veiksmų, veikos darymo situacijos ir kitų aplinkybių realias, tikrąsias galimybes neleisti kilti padariniams.

Atskleidžiant baudžiamojo įstatymo nuostatų, apibūdinančių nusikalstamą pasitikėjimą, turinį akivaizdu, kad sąvoka „nusikalstamas pasitikėjimas“ neatitinka šios nusikalstamo neatsargumo rūšies esmės. Minėta, kad šios kaltės rūšies esmė yra lengvabūdiškas kaltininko pasitikėjimas ne tik savo galimybėmis konkrečiomis aplinkybėmis užkirsti kelią žalingiems padariniams, bet ir tikėjimas efektyvumu kitų veiksmų (naudojamų įrankių, priemonių, kitų asmenų, dalyvaujančių kaltininko sukurtoje rizikingoje situacijoje) galimybėmis neleisti kilti BK numatytiems padariniams. Todėl logiškiau būtų minimą kaltės rūšį vadinti nusikalstamu lengvabūdiškumu.

Neatsargios kaltės instituto nuostatų supratimo ir taikymo baudžiamosiose bylose tyrimas atskleidė ir tai, jog teismų baigiamuosiuose aktuose neretai tvirtinama, kad kaltininko motyvas ar tikslas nenustatyti, nes veika neatsargi, arba atvirkščiai – nurodo, koks yra „šio nusikaltimo“ motyvas, tikslas.

Motyvo sąvoka paprastai apibūdinami kaltininko suvokti vidiniai poreikiai, interesai, nulemiantys atitinkamą jo veikimą ar neveikimą. Tai aktyvi vidinė jėga, kuri kreipia, skatina kaltininką siekti numatyto tikslo – rezultato. Taigi motyvas yra sąmoningo ir valingo elgesio psichinis stimulus, šaltinis. Nenustačius asmens veikos (veikimo, neveikimo) motyvų yra pagrindas abejoti tokio asmens pakaltinamumu.

Kita vertus, iš įstatymuose įtvirtintos neatsargios kaltės sampratos darytina išvada, kad neatsargių nusikaltimų, baudžiamųjų nusižengimų kaltininkui jo veikos (veikimo, neveikimo) padariniai nereikalingi, jis jų nenori ir siekia išvengti (nusikalstamo pasitikėjimo atveju) arba padariniai net nenumatomi (nusikalstamo nerūpestingumo atveju), todėl jų atsiradimas neatsargiai besielgiančiam kaltininkui būna netikėtas, dažniausiai – nenaudingas. Vadinasi, neatsargių nusikaltimų, baudžiamųjų nusižengimų kaltininko veikos (veikimo, neveikimo) motyvas, tikslas neturi sąsajos ar ryšio su kilusiais padariniais. Neatsargių nusikalstamų veikų atvejais galima kalbėti ne apie viso nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo motyvą ar tikslą, o tik apie kaltininko veikos (veikimo, neveikimo), sukėlusios jo nenumatytų, nesiektų, dažniausiai jam nereikalingų, bet BK nurodytų padarinių.

Apibendrinant minėtas teismų praktikos taikant kaltės institutą klaidas ir trūkumus, galima nurodyti, kad vieni iš jų iš esmės reiškia teisėtumo principo reikalavimų nesilaikymą, nes susiję su baudžiamosios atsakomybės subjektyvaus pagrindo nustatymu, o kitais atvejais – tai baumės individualizavimo, humaniškumo, teisingumo principų reikalavimų pažeidimai. Bet kuris neteisingas ar netikslus baudžiamojo įstatymo kaltės nuostatų interpretavimas ir netinkamas jų taikymas sukelia reikšmingų neigiamų padarinių ne tik kaltininkams, bet ir nukentėjusiems bei kitiems proceso dalyviams. Kartu visada pažeidžiamas ir atskirų teisėjų, teismų ir jų sistemos autoritetas, pasitikėjimas teisingumu. Itin netoleruoti atvejai, kai baudžiamosiose bylose nepašalinamos abejonės dėl kaltės, jos formų ar rūšių nustatymo, t. y. nesuformuojamos aiškios, nedviprasmiškos išvados apie subjektyvųjį baudžiamosios atsakomybės pagrindą. Tokie pažeidimai dažniausiai konstatuojami nužudymų (BK 129 straipsnis), neatsargaus gyvybės atėmimo (BK 132 straipsnis), sunkaus sveikatos sutrikdymo (BK 135, 137 straipsniai), kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimų (BK 281 straipsnis) bylose. Pažeidimai, susiję su baudžiamosios atsakomybės pagrindų konstatavimu, sutrikdo teisingumo sistemos veiklos pamatinius dalykus, todėl prasminga daugiau dėmesio skirti būtent minėtų baudžiamosios teismų praktikos atvejų analizei.

3. Kaltės rūšių atribojimas

Viena iš aktualiausių pastarųjų metų teismų praktikos taikant kaltės institutą problemų – netiesioginės tyčios ir nusikalstamo pasitikėjimo atribojimas kelių transporto ir eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimų bylose (BK 281 straipsnis)¹⁸. Remdamiesi teismų baigiamųjų aktų teiginiais baudžiamosiose bylose, kuriose buvo sprendžiami minėtų kaltės rūšių taikymo klausimai, šiame straipsnyje pabandysime atskleisti netiesioginės tyčios ir nusikalstamo pasitikėjimo turinį.

Nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas yra padarytas netiesiogine tyčia, jeigu jį darydamas asmuo suvokė pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį, numatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti BK numatytų padarinių, ir nors jų nenorėjo, bet sąmoningai leido jiems atsirasti (BK 15 straipsnio 3 dalis).

Pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio suvokimas – tai kaltininko supratimas, kad jis savo veika kėsina (sudaro realų pavojų) į įstatymo saugomas vertybes ir ši veika tiek pavojinga, kad gali sukelti sunkių padarinių, o aplinkybių, neleidžiančių kilti tokiems

¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-498-746/2015.

padariniams, iš esmės nenumato arba apie tai net negalvoja. Šios kaltininko intelektualinės veiklos sudėtinė dalis yra ir numatymas pavojingų savo veikimo ar neveikimo padarinių, nurodytų BK. Kaltininkas suvokia, kad tokie padariniai labai tikėtini, realūs ar net neišvengiami, taigi savo veikimu (neveikimu) pradeda priežastingumo grandinę, vedančią prie padarinių, nors numatomi veikos padariniai jam nereikalingi ar yra šalutinis rezultatas siekiant tikslo, kuris gali ir nebūti daromos nusikalstamos veikos sudėties požymis. Apibūdinant netiesioginės tyčios valinį turinį (momentą) pabrėžtina, kad nors kaltininkas savo pavojingos veikos padarinių nesiekia ar net jų nenori, tačiau savo pavojingo elgesio nenutraukia, jo nekeičia ir nemąsto, kaip išvengti galimų pavojingų padarinių. Taigi nėra valinių pastangų išvengti padarinių. Jei kaltininkas vis dėlto tikisi, kad jo pavojingos veikos padarinių nebus, tai tokia viltis yra niekuo nepagrįsta arba jis remiasi tik abstrakčiais, subjektyviais, atsitiktiniais dalykais – sėkme, palankiu likimu, prietarais ir pan. Tokia kaltininko intelektualinė valinė veikla iš esmės rodo jo abejingumą galimiems savo pavojingos veikos padariniams ir yra vienas iš esminių požymių, pagal kurį netiesioginę tyčią galima atriboti nuo nusikalstamo pasitikėjimo.

Taigi esant netiesioginei tyčiai kaltininkas suvokia pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį, taip pat tai, kad jo veikos pavojingi padariniai yra labai tikėtini ar net neišvengiami, ir, nors tokių padarinių nesiekia bei jų nenori, neatsisako ir nekeičia savo pavojingo elgesio. Kaltininkas nesitiki išvengti savo veikos padarinių (arba realios jų atsiradimo grėsmės), o jeigu ir tikisi, tai remdamasis tik subjektyviais ir atsitiktiniais dalykais – sėkme, likimu ir pan. Tai vertintina ir kaip abejingumas kitų asmenų interesams.

Nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas laikytinas padarytu dėl nusikalstamo pasitikėjimo, jeigu jį padaręs asmuo numatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti BK numatytų padarinių, tačiau lengvabūdiškai tikėjosi jų išvengti (BK 16 straipsnio 2 dalis).

Kaltininko intelektualinė veikla nusikalstamo pasitikėjimo situacijomis, skirtingai nuo netiesioginės tyčios, kaip minėta, baudžiamajame įstatyme apibūdinama tik kaltininko psichiniu santykiu su galimais pavojingos veikos padariniams.

Nors įstatyme apibūdinant nusikalstamą pasitikėjimą kaltininko psichinis santykis su daroma veika nėra atskleistas, tačiau iš teismų praktikos baudžiamosiose bylose matyti, jog kaltininkas dažniausiai suvokia, kad veikia rizikingai, nes paprastai pažeidžia kokias nors privalomas taisykles, instrukcijas ir pan., kartu numatydamas abstrakčią pavojingų savo elgesio padarinių atsiradimo galimybę. Tai suvokdamas kaltininkas vertina savo veikimo (neveikimo) pavojingumą, supranta, kad toks jo elgesys apskritai gali sukelti BK numatytus padarinius, tačiau kartu jis mano (yra įsitikinęs), jog egzistuoja aplinkybės, kurios jo sukurtoje pavojingoje, rizikingoje situacijoje neįsikiš kilti žalingiems padariniams. Tokios aplinkybės, kaltininko nuomone, gali būti jo paties asmeninės savybės (patirtis, meistriškumas, jėga ir pan.); kitų įvykyje dalyvaujančių (galinčių dalyvauti) asmenų žinomas, numanomas, atsargus ir pan. elgesys; situacijos, kurioje kaltininkas veikia, ypatumai (geras matomumas, kokybiška kelio danga, nuspėjamas kitų asmenų elgesys ir pan.); kaltininko naudojamų įrankių, priemonių kokybė, patikimumas ir pan. Atskirais atvejais, kaltininko įsitikinimu, jam išvengti pavojingų padarinių padėsiančių aplinkybių gali būti ne viena, o kelios, tačiau kiekviena iš jų yra konkrečiai suvokiama kaip reali ir galinti užkirsti kelią padariniams atsirasti. Taigi nusikalstamo pasitikėjimo atveju kaltininko valia nukreipta tam, kad dėl jo veikos pavojingų padarinių nekiltų. Jis ne šiaip tikisi, kad galbūt pasiseks ir padarinių dėl jo veikos nekils, bet vertina savo veikimo (neveikimo) pobūdį, veikos situaciją ir yra įsitikinęs, jog egzistuoja konkrečios aplinkybės (aplinkybė), kurios būtent jo sukurtoje situacijoje užkirs kelią pavojingiems padariniams. Kaltininko įsitikinimas, kad jo veika esant tokioms aplinkybėms

nesukels pavojingų padarinių, nulemia jo sprendimą vykdyti veiką. Tačiau kaltininkas aplinkybes, jo nuomone, neleisiančias kilti pavojingiems padariniams, įvertina neteisingai, lengvabūdiškai ar jas pervertindamas, nes jos vis dėlto neužkerta kelio pavojingiems padariniams. Vadinasi, nusikalstamą kaltininko pasitikėjimą lemia abstraktus veikos pavojingumo suvokimas, t. y. manymas, kad šiuo konkrečiu atveju jo veika, kuri kitomis aplinkybėmis galėtų būti laikoma pavojinga, padarinių nesukels.

Lengvabūdišką tikėjimąsi išvengti padarinių lemia nepagrįsta kaltininko nuomonė, kad konkrečiomis aplinkybėmis pavojingų padarinių neatsiras. Kaltininkas pervertina numatomų aplinkybių įtaką priežastingumo grandinėje ir neteikia reikšmės aplinkybėms, kurios iš tikrųjų gali turėti įtakos padarinių atsiradimui. Nagrinėjamos baudžiamosios bylos kontekste pabrėžtina ir tai, kad aplinkybių, kurias turėdamas omenyje kaltininkas tikisi išvengti nusikalstamų padarinių, pobūdis turi esminę reikšmę vertinant, ar veika padaryta nusikalstamai pasitikinti, ar netiesiogine tyčia. Jeigu kaltininkas tikisi išvengti padarinių remdamasis sėkme, likimu, nuojauta, prietarais ir pan., – tai netiesioginės tyčios požymis. Jeigu kaltininkas tikisi išvengti padarinių pasikliaudamas savo ar kitų asmenų savybėmis, žmogaus sukurtų objektų ar gamtos jėgų veikimu bei kitomis realiai egzistuojančiomis objektyviomis aplinkybėmis, – tai nusikalstamo pasitikėjimo požymis.

Pabrėžtina, kad šio straipsnio teiginiai apie nusikalstamo pasitikėjimo atribojimą nuo netiesioginės tyčios bei apie „mišriąją“ kaltę iš esmės sutampa su atitinkamų kasacinės instancijos teismo, sprendusio šiuos klausimus, nutarčių teiginiais. Toks sutapimas paaiškinamas tuo, kad vienas iš šio straipsnio autorių – Jonas Prapiestis – tose bylose buvo teisėjas pranešėjas ir parengė minėtų nutarčių projektus, kuriems buvo pritarta be esminių pakeitimų.

IŠVADOS

1. Kaltė – tai valstybės smerkiamas ir baudžiamas vientisas kaltininko psichinis santykis (tyčios ar neatsargumo forma) su daromu nusikaltimu ar baudžiamuoju nusižengimu. Ji siejasi su nusikalstamos veikos subjekto būtinaisiais požymiais – amžiumi, pakaltinamumu, ir ne tik teisine, bet ir socialine etine prasme pagrindžia valstybės teisę bei pareigą bausti kaltininkus.
2. Pasitaikantys teismų praktikos taikant baudžiamojo įstatymo normas, įtvirtinančias kaltės formas bei rūšis, trūkumai ir klaidos, be kita ko, susiję ir su nevisišku neatsargios kaltės turinio atskleidimu įstatyme. Baudžiamajame įstatyme įtvirtinant neatsargią kaltę abiejose jos rūšyse turi būti apibūdintas psichinis santykis ne tik su kaltininko padarytos veikos padariniams (kaip yra dabar galiojančiame BK), bet ir su veika. Papildoma baudžiamosios atsakomybės už neatsargias nusikalstamas veikas teisėtumo garantija galėtų būti subjektyvaus ir objektyvaus nusikalstamo nerūpestingumo kriterijų taikymas abiem neatsargumo rūšims. Jais turėtų būti remiamasi konstatuojant abu būtinus kiekvienos kaltės elementus – ir intelektualinį, ir valinį, arba juos taikant tie elementai tikrinami.
3. Baudžiamajame įstatyme įtvirtintos kaltės pasireiškimo formos – tyčia (tiesioginė, netiesioginė), neatsargumas (nusikalstamas nerūpestingumas ar pasitikėjimas) – iš esmės teisingai ir pakankamai atspindi visus galimus kaltininko psichinio santykio su daromu nusikaltimu ar baudžiamuoju nusižengimu variantus. Todėl situacijos, kai konstatuojama ar siūloma konstatuoti esant mišriąją, sudėtinę ir pan. kaltės formą, patvirtina pagrįstumą ir būtinumą BK 14 straipsnyje įtvirtino imperatyvo, kad asmuo pripažįstamas kaltu padaręs nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, jeigu jis šią veiką padarė tyčia ar dėl neatsargumo.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014; (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741, (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
3. Baudžiamasis kodeksas, patvirtintas 1961 m. birželio 26 d. įstatymu. Vyriausybės žinios, 1961, Nr. 18-148, (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
4. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084, (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

Specialioji literatūra

1. ANDRIULIS, V.; MAKSIMAITIS, M.; PAKALNIŠKIS, V., PEČKAITIS, J. S.; ŠENAVIČIUS, A. Lietuvos teisės istorija. Vilnius: Justitia, 2002, p. 542.
2. Baudžiamasis Statutas su papildomais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais. Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1934.
3. BOULOC B. Droit pénal général. Dalloz, 23e édition, Paris, France, 2013, p. 768.
4. ФЕЛЬДТШЕЙН Т. С. Природа умысла. М., 1898, с. 451.
5. Kanonų teisės kodeksas. Codex iuris canonici: - Vilnius: UAB „Katalikų pasaulio leidiniai“, 2012, p. 945.
6. Lietuvos TSR baudžiamojo kodekso komentaras. Sudaryt. V. Pavilionis. -Vilnius: Mintis, 1989, p. 466.
7. PIN X. Droit pénal général. 7e édition. Éditions Dalloz, 2015, Paris, p. 670.
8. Pirmasis Lietuvos Statutas. – Vilnius: Arlora, 2014, p. 224.
9. Полный курс уголовного права: В 5 т. Под. ред: докт. юрид. наук, проф. А. И. Коробеева. Т I: Преступление и наказание. – СПб.: Издательство Р. Асланова „Юридический центр Пресс“, 2008, с. 1133.
10. ROIZIJUS P. Lietuvos sprendimai (1563 m.). – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 568.
11. STANKEVIČIUS V. Baudžiamoji teisė. Paskaitos. – Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1925, p. 53.
12. WARYLEWSKI J. Prawo karne, Część ogólna. 6 wydanie. Wolters Kluwer SA, Dział Praw Autorskich, Warszawa, 2015, p. 554.

Teismų jurisprudencija

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-558/2005.
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-815/2007.
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-247/2009.

4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-224/2009.
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-321/2009.
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-398/2012.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-428/2013.
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-480/2013.
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-498-746/2015.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-368-511/2015.
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-383-895/2015.

SUMMARY

The article introduces analysis of subjective grounds for guilt – a necessary condition for criminal liability of every person.

Guilt is defined as a condemned and punishable by the state culprit's integral relation (either intentional or through negligence) with the crime or criminal misdemeanour. The article reveals guilt's connection with general attributes of a criminal act (age, capacity) and puts forward a justification for a state's right and obligation both in legal and social sense to punish culprits.

The article is based on research of application of guilt concept in case-law since the Lithuanian Criminal Code came into force (May 1, 2013). It shows that occasional defects and mistakes occur as unclear, ambiguous conclusions about forms, contents of guilt or as inconsistent characterizations of guilt forms, separate features of its sorts. Also, consequences caused by these mistakes for participants in the criminal process are evaluated.

The article also explores provisions of criminal law which determine the concept of guilt. Analysis led to conclusion that reckless guilt in the Criminal Code is defined insufficiently, because it does not provide any description of intellectual reckless guilt (criminal negligence) or is described only partially (criminally false assumption). In justification of negligent guilt in culprit's criminal act, objective and subjective criteria should be used for both forms of negligence. Also, differences and similarities of criminal negligence and criminally false assumption are presented.

Keywords: criminal law, institute of guilt, degrees of guilt, criminal cases in Court of Cassation